

Azərbaycan multikulturalizm və tolerantlığın mərkəzidir

Müasir dövrdə həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti dövlətin tolerantlıq prinsiplərinə sadıq qalmasının bariz nümunəsidir

Sevda Axundova,

Bakı Slavyan Universitetinin “Azərbaycan multikulturalizmi və ölkəşünaslıq” kafedrasının dosenti, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qovuşduğu məkan olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma və dialoq şəraitində yaşadığı diyar kimi tanınmışdır. Azərbaycanın ərazisində üç mühüm dinlərdən zərdüştlüyə (barış və sülh dini), Şimal bölgələrdə xristianlığa (Qafqaz Albaniyasında) və VII ə. bəri islama ibadət olunur. Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən azərbaycanlıların həyat tərzini təşkil edib. Bu gün isə milli kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilib.

Azərbaycan xalqının zəngin multikultural keçmişi təkcə xalqımızın bugünkü tolerant yaşam tərzini deyil, həm də yaratmış olduğu ədəbi-bədii, elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi qaynaqlarda, sənədlərdə yaşayır. Multikulturalizm ingilis dilindən tərcümədə “çoxlu mədəniyyətlər” deməkdir. Multikulturalizm ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və dinlərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların dövlətlərinin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir.

Multikulturalizm modeli dedikdə, bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc yanaşı yaşaması və öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir. Multikultural və tolerant dəyərlər ümumbəşəri xarakter daşıyır. Tolerantlıq müxtəlif mədəniyyətlərdə çoxşaxəli və birmənalı anlayış deyil. Tolerantlıq latınca “tolerare” kökündən törəyib “dözmək, səbir etmək, tab gətirmək, göz yummaq, icazə vermək, fikir verməmək, yaxşı qarşılamaq” mənalarını verir. Tolerantlıq türk dilində “xoşgörü”, ərəb dilində “musamihə” terminləri ilə paralellik təşkil edir. Tolerantlığın başqalarının inanc və düşüncələrinə hörmət etmək mənaları mövcuddur.

Müasir dövrdə tolerantlıq problemi ilə məşğul olan tədqiqatçılar tərəfindən tolerantlığa bir neçə mənə verilir. Alimlərin bir qismi tolerantlığı “ideal və həyatın vacib prinsipi” kimi qəbul edir, sivilizasiya mövcudluğuna bir şans kimi qiymətləndirir. Tədqiqatçıların o biri qismi isə tolerantlığı bəşəriyyətdə hökm sürən parçalanma və laqeydliyi gizlədən simvolik bir pərdə kimi göstərir. Tolerantlıq problemini araşdıran tədqiqatçı Uoltser ictimai şüurda tolerantlıq ideyasının yaranmasını və inkişafını bir neçə mərhələyə bölür: I mərhələ - XVI-XVII əsrlər dini tolerantlıq (katolik və protestantların arasında müharibə İspaniyada Kordof) krallığı sülhün qorunması naminə- fərqliliklərə - təmkinli və dözümlü olmaq; II mərhələ - passiv etap, digərlərə və fərqliliklərə laqeydlik; III mərhələ - mənəvi stoisizm, yəni digərlərin, fərqlilərin də hüquqları var, qəbul edilməz də olsa onu qəbul etmək. IV mərhələ- münasibətlərdə açıqlıq, hörmətlə yanaşma, bir-birini öyrənmək və maraqla göstərmək; V və sonuncu mərhələ - fərqliliyi mədəniyyətlərarası qəbul etmək, müxtəlifliliyə heyran olmaq və tolerantlığın bir individlə ölçülməməyi.

Dözümlülük ideyası heç də yeni deyildir, qeyd etmək lazımdır ki, tolerantlığa fəlsəfi yanaşmanın antik dövrə aparan dərin kökləri vardır. İnsan təbiətinin və mədəni-tarixi fərqlərinin dialektik vəhdəti iki fərqli anlayışla izah olunurdu: “özümünkü” və “digəri”. Məsələn, Solonun və Anaxarsisin əfsanəsində ellinlərin və barbarların bir-birinə çox fərqli olmaqlarına baxmayaraq, dostluq anlayışına etnosdan üstün tutub böyük dəyər verməkləri nəzərə çarpır. Ksenofontun ideal cəmiyyət modelinin quruluşu üçün nümunə kimi ilkin Fars Çarlığı götürülür. Sokrat və Platonun da fikirlərində dözümlülük intellektual asketizmlə bağlıdır və insanların mənəvi və sosial birləşməsi kimi izah olunur.

Tertulianın nəzəriyyəsində dözümlülük - ilahi bir varlıq kimi təqdim olunur. Kassiodorun fikrincə “dözümlülük - müdriklərə xas olan xüsusiyyətdir” Bundan başqa insanın universal təbiətinin milli fərqlərindən üstün olması qədim yunan fəlsəfəsində “kosmopolitizm” kiniklərin məktəbində, Roma stoisizmi və digər məktəblərdə müşahidə etmək olur. Orta əsrlərin xristian fəlsəfəsində tolerantlıq şovinizm və fanatizmə qarşı olan bir anlayış kimi izah olunur. Bu zaman dözümlülük yalnız din və vicdan ilə bağlı olmuşdur. 1648-ci ildə imzalanmış Vestfal sülhü dini dözümlülüklə bağlı ilk sənəddir. Qərb fəlsəfəsində Con Lokkun “Din dözümlülüğü” əsəri tolerantlıq anlayışının klassik liberal izahı oldu. Yeni dövrdə Kantın “Əbədi sülhə doğru” əsərində dözümlülük - əxlaqi qəti imperativ kimi izah olunur və sülhdə mövcud olmaq üçün cəmiyyətdə münasibətlər qarşılıqlı hörmət üzərində qurulmalıdır, tolerantlıq subyektin ümumbəşəri əxlaqi dəyəri kimi

qeyd edilib. Rerixin - tolerant münasibət- yüksək tərbiyənin nəticəsidir. Solovyov “Xeyirxahlığın bəraəti” əsərində dözümlülüyü- təmkinliklə eyniləşdirir və digərlərin də azad olmağını qəbul edir. Baxtinin dözümlülük dialektikası “Mən - Özüm”, “Mən və digəri”, “Digərləri mənim üçün” kimi anlayışlarla izah olunur və dözümlülük dialoq üstündə qurulmalıdır. Lev Tolstoyun “Vətənpərvərlik və sülh” əsərində dözümlülük insanın həyata məhəbbətindən yaranır. Nitşeyə görə tolerantlıq - təmkinlik özünə qalib gəlmək və intellektual azadlığın axtarışı kimi fikirləri irəli sürülür. Nizaminin “İqbalnamə” və “Yeddi gözəl”, Cəlil Məmmədquluzadənin “Kamança”, Seyid Yəhya Bakuvinin Xəlvətiyyə təriqətinin banilərindən biri kimi əsərlərində tolerantlığa və multikultural cəmiyyətin qurulmasına xüsusi yer ayırmışdır.

2013-cü ildə UNESCO-nun Baş Konfransının 36-cı sessiyasında Seyid Yəhya Bakuvinin 550 illik yubileyinin dünya səviyyəsində qeyd olunması haqqında qərar qəbul edilməsi təsadüfi deyil. Azərbaycanda multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüyün dövlət siyasəti səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin əsaslarını ölkənin qədim dövlətçilik tarixi və bu ənənələrin inkişafı təşkil edir. Tarixi ənənələrə nəzər salsaq görərik ki, istər Səfəvilər dövləti, istər XIX-XX əsrlər maarifçilik dalğası, istərsə də Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan ərazisində yaşayan digər etnik xalqlar və dini qrupların nümayəndələrinin təmsilçiliyini özündə cəmləyən bu siyasi davranış XX əsrin sonlarında ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən dövlətçilik ideologiyası formasına çevrilmiş, tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri bərpa edilmişdir. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının bəndlərində, qanunvericilik aktlarında, fərman və sərəncamlarda öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın zəngin mədəni-mənəvi irsə və tolerantlıq ənənələrinə malik olması bu gün beynəlxalq aləmdə etiraf edilən həqiqətlərdəndir. Mövcud milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük mühiti onu çoxmillətli, çoxkonfessiyalı diyar kimi dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanı etmişdir. Azərbaycan Respublikasında bu gün həmin mədəni, linqvistik, etnik rəngarəngliyin qorunmasına yönəldilən və uğurla həyata keçirilən dövlət siyasəti multikulturalizm sahəsində əsrlərdən bəri toplanmış böyük tarixi təcrübənin xüsusi qayğı ilə əhatə olunmasını, zənginləşdirilməsini, cəmiyyətdə bu istiqamətdə qazanılmış unikal nailiyyətlərin beynəlxalq aləmdə təbliğinin gücləndirilməsini zəruri edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 yanvar 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə 2016-cı il “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir. Ölkəmizdə mədəniyyətlərarası dialoqun formalaşmasını şərtləndirən əsas amillərdən biri də Azərbaycanın coğrafi baxımdan qərarlaşdığı məkanın Şərqlə Qərbin qovuşağında yerləşməsidir. Azərbaycan bu gün iki fərqli sivilizasiya arasında körpü rolunu oynamaqla, Şərq və Qərb yarımkürelərində öz nüfuzunu gücləndirməkdədir. Bu ideya dövlətin xarici siyasət kursunda da kifayət qədər özünü əks etdirir. Bu gün Azərbaycan BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İslam Konfransı Təşkilatı kimi mötəbər təşkilatların tamhüquqlu üzvüdür. Azərbaycan Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi “Şərq tərəfdaşlığı” layihəsi çərçivəsində Avropaya inteqrasiya prosesini uğurla davam etdirir.

Azərbaycanda tolerantlıq mühiti hər zaman ən yüksək səviyyədə olduğu üçün burada multikulturalizm, millətlər və dinlər arasında olan münasibətlərə, dialoqa həsr edilmiş beynəlxalq səviyyəli bir çox tədbirlər, elmi konfranslar keçirilir. Dünyanın müxtəlif ölkələrini, dinlərini təmsil edən 200-dən çox nümayəndənin iştirak etdiyi “Qloballaşma, din, ənənəvi dəyərlər” mövzusunda tədbir 2010-cu ilin aprelində məhz Bakı şəhərində keçirilmişdir. Bunu Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınması, tolerantlıq mühitinin genişlənməsi və inkişafı ilə əlaqələndirmək olar. 2011-ci ildən başlayaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə hər iki ildən bir Bakıda Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu keçirilir. Bu Forumlar UNESCO, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı, Avropa Şurası, Avropa Şurasının Şimal-Cənub Mərkəzi, İSESKO, BMT-nin Dünya Turizm Təşkilatının tərəfdaşlığı ilə reallaşdırılır. Respublikamızda dini dözümlülüyün, dini müxtəlifliyin, milli və dini tolerantlığın, multikulturalizmin, milli-mənəvi dəyərlərin inkişafında və təbliğ edilməsində Heydər Əliyev Fondunun əvəzolunmaz xidmətləri vardır. 2014-cü il sentyabrın 26-da BMT Baş Məclisinin 69-cu sessiyasında Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumunun 2016-cı ildə Bakıda keçirilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir. 2016-cı il aprelin 25-27-də Bakıda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumu keçirilmişdir. Forumda dünyanın 140-dan çox ölkəsindən nümayəndə heyətləri, çoxsaylı beynəlxalq təşkilatların, dini konfessiyaların, QHT-lərin nümayəndələri iştirak etmişlər. BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun Azərbaycanda keçirilməsi ölkədə multikultural və tolerant mühitin olmasının göstəricisidir. Multikulturalizmin bu formada geniş təsbit və tətbiq olunması Azərbaycanın dünyaya olan töhfələrindən biridir. İzolyasionizm (təcrid etmə), assimilyasiya və aparteiddən fərqli olaraq, multikulturalizm - cəmiyyətdə yalnız bir hakim etnik qrupun deyil, həmçinin digər milli azlıqların və immiqrantların mədəni müxtəlifliyinin və rəngarəngliyinin mövcudluğudur. Dünyada fərqli adlarla öz mədəniyyətlərinin üstünlüyünü təmin etməyi qarşılıqlı məqsəd qoyan, digər etniklərə, immiqrantlara assimilyasiya obyektinə kimi baxan, cismən, yaxud mənəvi cəhətdən əritmək, yox etmək fəaliyyətlərini tarixdə və müasir dövrimizdə dövlət siyasətlərində ənənə halına salmış bəzi dövlətlər mövcuddur.

Multikulturalizmin müxtəlif modelləri - ABŞ, İsveç, Avstraliya, Kanada modelləri olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın dünyaya təqdim etdiyi model bir çox mütərəqqi dövlətlər tərəfindən rəğbətlə qarşılıqlı və nümunə kimi tətbiq edilməkdədir. Bu model tarixi köklərə bağlı olduğu üçün daha dayanıqlıdır. ABŞ-ın Yuta

və Oreqon ştatlarının Senat və Nümayəndələr Palataları tərəfindən Azərbaycanın tolerantlıq modelini təqdir edən geniş bəyannamənin qəbul olunması qeyd edilənlərə bariz nümunədir.

Multikulturalizm dövlət siyasəti olmaqla yanaşı, müasir Azərbaycan cəmiyyətində dəyişməz həyat tərzini kimi təzahür edir. Azərbaycanda olan tolerant və multikultural reallığın təkə azərbaycanlıların deyil, xarici ölkə alimlərinin, görkəmli elm xadimlərinin, siyasət nümayəndələrinin, həmçinin tələbələrin gözü ilə dünyaya təqdim edilməsi də müsbət əhəmiyyətə çevrilməkdədir. “Azərbaycan multikulturalizmi fənninin xaricdə və ölkə universitetlərində tədrisi” layihəsi çərçivəsində hazırda dünyanın 13, Azərbaycanın 28 nüfuzlu ali təhsil ocağında Azərbaycan multikulturalizmi tədris edilir.

Qış və yay məktəblərinin məqsədi həmin gənclərin nəzəri şəkildə öyrəndiklərini multikultural və tolerant dəyərlərin qorunub yaşandığı ölkəmizdə öz gözləri ilə görüb şahid olmasına şərait yaratmaqdır. 25 fevral 2015-ci il tarixdə Bakı Slavyan Universitetinin Elmi Şurası Azərbaycan multikulturalizmi kafedrasının açılması barəsində qərar qəbul etdi. Bu kafedra bakalavr və magistratura səviyyələrində tədris olunan “Multikulturalizmə giriş” və “Azərbaycan multikulturalizmi” fənlərinin elmi-nəzəri və tədris-metodiki bazasının təşkil olunması və respublikada bu istiqamətdə həyata keçirilən layihələrə qoşulmaq məqsədilə yaradılmışdır. “Azərbaycan multikulturalizmi” kafedrası spesifik bir kafedra olaraq 7 mart 2015-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Kafedranın müəllimləri mütəmadi olaraq Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi və Bakı Slavyan Universitetinin təşkilatçılığı ilə keçirilən yay və qış məktəblərində əcnəbi və yerli tələbələrə mühazirə oxuyurlar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 mart 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında 2016-cı ilin “Multikulturalizm ili” elan edilməsi ilə bağlı təsdiq olunmuş Tədbirlər Planı”nın icrasını təmin etmək məqsədi ilə kafedranın müəllimləri orta ümumtəhsil məktəblərində “Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlıq” mövzusunda səyyar mühazirələrdə fəal iştirak edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki kafedranın əməkdaşları beynəlxalq konfranslarda da məruzələrinə Azərbaycan multikulturalizm siyasətindən geniş auditoriyanı tanış edirlər. Və təbii ki, qısqanclıq nəticəsində erməni nümayəndələri və ermənipərəst qüvvələr tərəfindən suallar və təzyiqlərə məruz qalmağımıza baxmayaraq elmi mənbələrə, tarixi sənədlərə istinad edərək onların sualları layiqincə cavablandırılır. Müasir dövrdə informasiya müharibəsi şəraitində tələbələrimizə tövsiyəmiz bilikli, savadlı olmaq, tarixi və elmi tədqiqatlara istinad edərək dünyaya vətənimizin zəngin mədəniyyətini və tariximizi tanımaq Azərbaycanın hər bir ziyalısının və vətəndaşının mənəvi borcudur. Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti dövlətin tolerantlıq prinsiplərinə sadıq qalmasının bariz nümunəsidir.